

“PROBLĒMBĒRNI” – PIEAUGUŠO NEIZDARĪBU SPOGULIS

Kopsavilkums

Rīga 2022

Latvijas Republikas
Valsts kontrole

Revīzijas ziņojums

““Problēmbērni” – pieaugušo neizdarību spogulis”

Lietderības revīzija “Vai bērnam ar uzvedības problēmām un tā ģimenei ir iespēja saņemt nepieciešamo atbalstu?”

Revīzija veikta, pamatojoties uz Valsts kontroles Trešā revīzijas departamenta 01.04.2021. revīzijas grafiku Nr.2.4.1–6/2021.

Revīzijas ziņojums apstiprināts ar Valsts kontroles Trešā revīzijas departamenta 30.09.2022. lēmumu Nr.2.4.1–6/2021.

Vāka noformējumā izmantots attēls no tīmekļvietnes www.depositphotos.com.

Cienījamais lasītāj!

Neviens bērns nepiedzimst slikts. Tādēļ vēlākas negatīvas bērna uzvedības izpausmes ir sekas, kurām cēlonis jāmeklē citur.

Cēloņi var būt dažādi – vecāku izpratnes, zināšanu un prasmju trūkums par bērna vajadzībām, kā arī

nepienācīga aprūpe, vecāku nolaidība vai pat vardarbība. Tāpat cēlonis bērna uzvedības problēmu attīstībai var būt arī īslaicīgas problēmas ģimenē, kas ietekmē ierasto ģimenes dzīves ritmu, piemēram, bezdarbs, kāda ģimenes locekļa veselības traucējumi vai vecāku šķiršanās.

Kamēr necilvēcības skartajā Ukrainā bērnu primārās vajadzības ir saistītas ar izdzīvošanu, Latvijā mūsu paaudzes privilēģija ir miera un drošības apstākļos audzināt un atbalstīt katru bērnu, lai viņam būtu cieņpilni dzīves apstākļi, iespēja mācīties un iekļauties sabiedrībā un lai viņš varētu īstenot savu potenciālu. Tomēr tas, vai to darām, ir atkarīgs tikai no mūsu motivācijas un prioritātēm. Latvijas pieaugušajiem ir jāapzinās, ka mēs audzinām nākamos Latvijas pieaugušos, kas vēl mūsu dzīves laikā veidos un vadīs Latviju, kā arī rūpēsies par tās ilgtspēju.

Saskaņā ar revidentu aplēsēm 2020.gadā Latvijā bija vismaz 10 tūkstoši bērnu ar uzvedības problēmām un vairāk nekā 36 tūkstošiem bērnu pastāvēja uzvedības problēmu iestāšanās risks.

Lai gan bērnu tiesību aizsardzības pamatprincipi jau daudzus gadus ir ietverti starptautiskos un dažāda līmeņa nacionālos dokumentos un atbildība par darbu ar bērniem ir uzticēta daudzām institūcijām, Latvijā nav skaidras sistēmas, kā palīdzēt bērniem ar uzvedības problēmām, it īpaši pusaudžiem, jo nav pieejami nepieciešamie atbalsta pakalpojumi. To uzskatāmi apliecina kaut vai pagājušajā gadā plašsaziņas līdzekļos izskanējusi informācija par kliegdošiem bērnu tiesību pārkāpumiem sociālās korekcijas iestādē “Naukšēni”, kas pēc savas būtības neatšķiras no

ieslodzījuma un kurā nebija rasts risinājums pat 20bērnu uzvedības maiņai. Savukārt pašlaik, 2022.gadā, Latvijā ir iespējama diskusija par likumprojektu, kas paredz iespēju liegt bērnam pamatizglītību un izslēgt to no skolas uzvedības problēmu dēļ.

Tāpēc, turpinot Valsts kontroles jau iepriekš veiktajās revīzijās konstatēto, šī revīzija vēlreiz apliecina ne tikai to, ka Latvijā bērniem un viņu ģimenēm arvien nav pieejams nepieciešamais atbalsts un pakalpojumi, bet arī institūciju un plašākas sabiedrības vienaldzīgo un noraidošo attieksmi, kā arī izpratnes trūkumu par bērnu vajadzībām un audzināšanu.

Pateicamies par sadarbību Labklājības ministrijai un Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijai, Tieslietu ministrijai un Valsts probācijas dienestam, Iekšlietu ministrijai un Valsts policijai, Izglītības un zinātnes ministrijai un Izglītības kvalitātes valsts dienestam, Pārresoru koordinācijas centram, kā arī visām pašvaldībām, to administratīvajām komisijām, sociālajiem dienestiem, izglītības pārvaldēm un bāriņtiesām, kas sniedza revidentiem nepieciešamo informāciju.

Īpašs paldies par sniegto atbalstu un domapmaiņu Tiesībsarga birojam un jomas profesionāļiem – SIA “Bērnu un pusaudžu resursu centrs”, nodibinājumam “Centrs Dardedze”, biedrībai “Resiliences centrs”, biedrībai “Latvijas Ģimenes ārstu asociācija”, biedrībai “Latvijas Lauku ģimenes ārstu asociācija”, kā arī bāriņtiesu darbinieku asociācijai un Profesionālo audžuģimeņu apvienībai “Terēze”.

Cieņā

departamenta direktore

Maija Āboliņa

Kopsavilkums

Galvenie secinājumi

Valsts kontrole novērtē, ka pēdējos gados atbildīgās institūcijas arvien vairāk apzinās, ka ir nepieciešams jau agrīni pamanīt izmaiņas bērna uzvedībā, lai pēc gadiem bērns nenonāktu konfliktā ar likumu un neizdarītu dažādus likumpārkāpumus.

Bērnu izdarītie pārkāpumi primāri norāda uz to, ka bērna tiesības jau ir bijušas pārkāptas, viņa vajadzības un intereses kādā brīdī nav ievērotas vai palikušas novārtā. Tāpēc ir būtiska savlaicīga visu atbildīgo institūciju – izglītības iestādes un pašvaldības izglītības pārvaldes, sociālā dienesta, bāriņtiesas, ģimenes ārstu u.c. – iesaiste bērna uzvedības problēmu atpazīšanā un savlaicīgā atbalsta sniegšanā gan bērnam, gan viņa ģimenei, jo bērna uzvedības problēmu vai to iestāšanās risku novēršanai ir starpinstitucionāls raksturs – tā tiek īstenota bērna tiesību aizsardzības, sociālās aizsardzības, izglītības, veselības, iekšlietu un tieslietu sistēmā.

Tomēr revīzijā konstatētais mums ir ļāvis secināt, ka pašlaik bērnu uzvedības problēmu risināšana valsts līmenī vairāk ir deklaratīva. Atbildīgās institūcijas lielākoties nav spējušas savlaicīgi pamanīt sākotnējās izmaiņas bērna uzvedībā, reaģēt uz tām un izziņāt bērna uzvedības problēmu cēloņus, lai, pamatojoties uz tiem, sniegtu nepieciešamo atbalstu to novēršanai. Tā vietā tās turpina jau gadiem iedibināto praksi strādāt ar bērnu “uz papīra” vai viņu sodīt, cerot, ka tas atturēs bērnu no likumpārkāpumu izdarīšanas un bērna uzvedība uzlabosies. Bet, ja bērns “nelabojas”, lai vismaz uz laiku atbrīvotu sevi no atbildības veikt darbu ar bērnu un viņa ģimeni, tās ievieto bērnu sociālās korekcijas izglītības iestādē “Nauksēni”, kas pēc savas būtības neatšķiras no ieslodzījuma.

Revidenti apzinās, ka daļa bērnu, kas pašlaik izdara dažādus likumpārkāpumus, ir uzauguši laikā, kad sabiedrībai un atbildīgajām institūcijām bija cita izpratne, t.i., ka pats bērns ir “slikts”, neizprotot, ka līdz likumpārkāpumu izdarīšanai lielākoties bērnu noved problēmas ģimenē – aprūpes trūkums, vardarbība, vecāku un citu pieaugušo vienaldzība, nevēlēšanās saprast un apmierināt bērna vajadzības u.c.

Tomēr šie apstākļi neattaisno atbildīgo institūciju gauso rīcību, ļaujot tām aizbildināties, ka to rīcībā arvien nav atbilstošu instrumentu un pakalpojumu, lai mainītu bērna uzvedību, tā daudzos gadījumos bezcerīgi noraugoties arī uz tiem bērniem, kuriem nākotnē tikai vēl varētu attīstīties uzvedības problēmas.

Revidenti uzsver, ka saskaņā ar revīzijā veiktajām aplēsēm 2020.gadā Latvijā bija vismaz 10 tūkstoši bērnu, kuri jau bija izdarījuši dažādus likumpārkāpumus, klaiņoja, ubagoja, lietoja apreibinošas vielas vai arī ilgstoši un bez attaisnojoša iemesla neapmeklēja izglītības iestādi. Bet vairāk nekā 36 tūkstošiem bērnu pastāv uzvedības problēmu iestāšanās risks – šie bērni ir cietuši no vardarbības vai noziedzīga nodarījuma, atrodas ārpusģimenes aprūpē vai dzīvo ģimenē, kurā ir riski nepietiekamai bērna aprūpei, u.c.

Tas nozīmē, ja šiem bērniem un to ģimenēm savlaicīgi netiks nodrošināts nepieciešamais atbalsts, ar laiku to uzvedības problēmas tikai saasināsies un būs nepieciešami daudz lielāki resursi atbalsta sniegšanai tiem, bet daudzos gadījumos uzvedības maiņa vairs nebūs iespējama. Piemēram, Igaunijā ir aplēsts, ka šādos gadījumos ir nepieciešami pat 14 reizes lielāki resursi¹.

To uzskatāmi apliecina arī revīzijā konstatētais. Viena bērna “labošana” sociālās korekcijas izglītības iestādē “Naukšēni” pēdējos četros gados valstij izmaksāja vidēji 29 tūkstošus *euro* gadā. Turpretim, piemēram, 10 ģimenes psihoterapeita konsultācijas ģimenei, lai agrīni iesaistītos atbalsta sniegšanā un novērstu riskus bērnu uzvedības problēmu attīstībai, valstij izmaksā līdz 350 *euro*².

Uz trūkumiem atbildīgo institūciju rīcībā norāda šādas revīzijā konstatētās problēmas.

Bērnu uzvedības problēmu vai to risku identificēšana

Valsts kontrole jau vairākus gadus norāda uz to, ka pašvaldībām ir jāveic sociālās vides izpēte un jāidentificē iedzīvotāju sociālās problēmas, lai, pamatojoties uz tām, izveidotu savu iedzīvotāju vajadzībām atbilstošu sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības sistēmu.

Par bērnu tiesību aizsardzību atbildīgajām institūcijām ir iespēja arī savlaicīgi atpazīt ģimenes, kurām ir nepieciešams atbalsts sociālās situācijas risināšanai. Proti, atbildīgo institūciju rīcībā ir dažādas valsts un pašvaldību informācijas sistēmas, kurās saskaņā ar normatīvajiem aktiem ir jāuzkrāj informācija par bērnu un tā vecākiem.

Tāpat informācijas apmaiņai starp institūcijām katrā pašvaldībā ir jābūt izveidotai bērnu tiesību aizsardzības sadarbības grupai, kuras uzdevums ir ne tikai izskatīt individuālus gadījumus, piemēram, ja bērns neapmeklē izglītības iestādi, bet analizēt kopējo situāciju pašvaldībā, lai sniegtu priekšlikumus pašvaldībā dzīvojošo ģimeņu problēmu risināšanai gan pašvaldības, gan valsts līmenī.

Tomēr arī šajā revīzijā konstatētais apliecina, ka situācija nav būtiski uzlabojusies.

Pašvaldību rīcībā ir informācija tikai par nelielu daļu bērnu, kuriem ir uzvedības problēmas vai to iestāšanās risks. Galvenokārt tikai par tiem, ar kuru ģimenēm tiek veikts sociālais darbs vai kuriem tiek sniegti sociālie pakalpojumi. Bet faktiski bērnu ar uzvedības problēmām vai to iestāšanās risku skaits ir daudz lielāks.

Piemēram, saskaņā ar revīzijā veiktās aptaujas rezultātiem 2020.gadā pašvaldībām bija informācija par 1771 bērnu, kurš bija izdarījis administratīvo pārkāpumu, un par 313 bērniem, kuri bija izdarījuši noziedzīgu nodarījumu, bet saskaņā ar revīzijā apkopotajiem datiem administratīvos pārkāpumus bija izdarījuši gandrīz trīs reizes vairāk bērnu, bet noziedzīgus nodarījumus – vairāk nekā divas reizes vairāk bērnu.

Revidentu vērtējumā, tas, ka pašvaldībām nav informācijas par visām ģimenēm ar bērniem, kuriem ir uzvedības problēmas vai to iestāšanās risks, ir saistīts ar to, ka atbildīgās institūcijas arvien reaģē tikai tad, kad tām ir jāveic jau konkrētas normatīvajos aktos paredzētās darbības bērna uzvedības korekcijai, jo bērns ir vardarbīgs, vairākkārt izdarījis dažādus administratīvos pārkāpumus vai pat noziedzīgu nodarījumu.

Pašvaldības arvien kūtri ikdienas darbā izmanto šim mērķim paredzētās valsts un pašvaldību informācijas sistēmas, it īpaši Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēmu, ar kuras palīdzību bērnu un to ģimeņu problēmas ir iespējams pamanīt jau agrīni, jo sistēma ir veidota kā platforma, kurā ir jābūt pieejamai plašai informācijai par bērnu un tā vecākiem, tajā skaitā par bērna un to vecāku izdarītajiem pārkāpumiem vai tikai riskiem, kas norāda uz uzvedības problēmu attīstību (piemēram, par bērna klaiņošanu vai pret bērnu veiktu vardarbību).

Tā vietā informācijas uzskaitē pašvaldības arvien izmanto *papīra lietas*, bet informācijas apmaiņai ar citām institūcijām – oficiālo saraksti vai telefonsarunas.

Tāpēc situācijas risinājumam ir jāpanāk, ka pašas institūcijas valsts un pašvaldību informācijas sistēmās ievada to rīcībā jau esošo informāciju par bērnu un tām pieejamās informācijas sistēmas arī izmanto ikdienas darbā. Tā bērni, kuriem sākotnēji ir nepieciešams tikai atbalsts noteiktu problēmu risināšanā (piemēram, par to agrīni liecina izglītības iestādes kavēšana), savlaicīgi nonāks atbildīgo institūciju redzeslokā.

Bērniem un ģimenēm pieejamie pakalpojumi

Ja atbildīgo institūciju rīcībā nav informācijas par bērniem, kuriem ir uzvedības problēmas vai to iestāšanās risks, tās nemaz nevar pilnvērtīgi novērtēt, kāds atbalsts šai mērķgrupai ir nepieciešams, lai attīstītu to vajadzībām atbilstošus pakalpojumus, kā arī tos nodrošinātu nepieciešamajā apjomā.

Tieši ar atbilstošiem pakalpojumiem ģimenei var savlaicīgi novērst bērna uzvedības problēmu iestāšanās risku, bet gadījumos, kad bērnam uzvedības problēmas jau ir radušās, – novērst to cēloņus un sniegt atbalstu pašu uzvedības problēmu mazināšanai un novēršanai.

Revīzijā konstatētais ļauj apgalvot, ka bērniem ar uzvedības problēmām vai to iestāšanās risku un to ģimenēm nav pieejami pietiekami pakalpojumi ne primārajā preventīcijas līmenī (pirms bērna uzvedības problēmas ir attīstījušās un galvenokārt ir nepieciešams darbs ar ģimeni), ne sekundārajā preventīcijas līmenī (kad uzvedības problēmas jau ir radušās un tālāk darbam ar bērnu un viņa ģimeni ir nepieciešami jau daudz kompleksāki risinājumi).

Saskaņā ar revīzijā veikto pašvaldību aptauju tādi būtiski preventīvie pakalpojumi darbam ar ģimeni kā psiholoģiskais atbalsts, atkarību profilakses un ārstēšanas pakalpojums vecākiem, izglītojošas nodarbības vecāku prasmju attīstīšanai, ģimenes asistenta pakalpojums un krīzes vai ģimenes atbalsta centrs līdz pašvaldību administratīvi teritoriālajai reformai bija pieejams tikai 22 no bijušajām 119 pašvaldībām. Arī tajās pašvaldībās, kurās tie bija pieejami, nodrošinātais pakalpojumu apjoms nebija pietiekams. Piemēram, lai gan saskaņā ar revidentu aplēsēm 2020.gadā Latvijā bija vairāk nekā 46 tūkstoši bērnu ar uzvedības problēmām vai to iestāšanās risku, 2020.gadā psihologa pakalpojums pašvaldībās tika nodrošināts tikai 4990 ģimenēm ar bērniem, bet ģimenes asistenta pakalpojums – 766 ģimenēm.

Arī pēc pašvaldību administratīvi teritoriālās reformas šie pieci būtiskie pakalpojumi ir pieejami tikai trešajā daļā *jauno* pašvaldību. Turklāt gadījumā, ja līdz pašvaldību administratīvi teritoriālajai reformai šie pakalpojumi ir bijuši tikai vienā vai dažās no reformas rezultātā apvienotajām pašvaldībām, pastāv risks, ka jaunizveidotajā pašvaldībā faktiski tie nav pieejami visā teritorijā.

Tāpat arī izglītības iestādēs, kurām ir būtiska loma savlaicīgā bērna uzvedības problēmu vai potenciāli iespējamo problēmu identificēšanā un preventīvā atbalsta sniegšanā, nav pieejams pietiekams atbalsta personāls. Piemēram, logopēds (speciālists, kas jau agrīni var pamanīt problēmas bērna attīstībā) 2020.gadā 17 pašvaldībās nebija pieejams mazāk kā pusē pirmsskolas izglītības iestāžu, bet trijās pašvaldībās – nevienā pašvaldības pirmsskolas izglītības iestādē.

Turklāt daudzu pašvaldību izglītības iestādes neizmanto arī dažādu projektu iespējas piesaistīt trūkstošos speciālistus atbalsta sniegšanā bērniem vai par projektu līdzekļiem finansēt to nepietiekamās slodzes. Revīzijā konstatēts, ka gandrīz 80% pašvaldību nebija iesaistījušās Pārresoru koordinācijas centra piedāvātajā programmā “STOP 4-7”, kuras ietvaros tiek apmācīti speciālisti un pirmsskolas vecuma bērniem un to ģimenēm ir iespēja saņemt pakalpojumu problemātiskas uzvedības mazināšanai. Savukārt piektā daļa pašvaldību nebija iesaistījušās Eiropas Sociālā fonda projektā “Atbalsts priekšlaicīgas mācību pārtraukšanas samazināšanai” (PuMPuRS), kurā bērniem ir iespējams saņemt individuālu atbalstu, piemēram, psihologa konsultācijas un papildu nodarbības pie priekšmetu skolotājiem.

Lai gan dalība šajos projektos ir brīvprātīga, kas papildus prasa arī izglītības iestādes resursus, revidenti vērs uzmanību, ka ar tiem pašvaldībai ir iespēja piesaistīt trūkstošo finansējumu, tā kompensējot nepieciešamo speciālistu vai to slodžu trūkumu, kas, pašvaldību vērtējumā, pašlaik ierobežo atbalsta sniegšanu bērniem.

Ja bērna uzvedības problēmu iestāšanās riski nav identificēti savlaicīgi un bērnam uzvedības problēmas jau ir radušās, tad tālāk darbam ar bērnu ir nepieciešami tieši šai mērķgrupai veidoti pakalpojumi vai pat pakalpojumu kopums. Tomēr šo pakalpojumu klāsts valstī ir vēl mazāk pieejams.

Bērnu uzvedības problēmas pašvaldībās galvenokārt tiek risinātas ar sociālo darbu un psihologa konsultācijām, bet bērniem, kuriem ir atkarības, – ar veselības aprūpes jomas speciālistu – psihiatru, narkologu u.c. – iesaisti un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu atkarību mazināšanai.

Tomēr arī šie pakalpojumi nav pietiekami un uz tiem ir izveidojušās rindas. Piemēram, ārpus Rīgas bērnu narkologs pacientus visbiežāk pieņem tikai vienu reizi nedēļā vai pat retāk. Savukārt SIA “Bērnu un pusaudžu resursu centrs” piedāvātais ambulatorais sociālās rehabilitācijas pakalpojums atkarību mazināšanai, kam ir jāseko pēc atkarību ārstēšanas akūtās fāzes, ir pieejams tikai septiņās vietās Latvijā un 2022.gada pirmajā pusē uz to bija jāgaida līdz pat sešiem mēnešiem. Turklāt ambulatori ar SIA “Bērnu un pusaudžu resursu centrs” nodrošināto pakalpojumu pašlaik ir iespējams palīdzēt tikai daļai bērnu ar atkarību problēmām, t.i., salīdzinoši vieglākos gadījumos, un tad, kad atkarību ārstēšanā ir ieinteresēta arī bērna ģimene, kas motivē bērnu risināt problēmas. Gadījumos, kad atkarības ir nopietnas vai bērnam ģimenē nav pieejams atbalsts, ir nepieciešams cits pakalpojums, tajā skaitā pakalpojums institūcijā, kas Latvijā nav pieejams jau kopš 2021.gada rudens.

Turpretim mērķētas sociālās rehabilitācijas programmas, kurās bērna uzvedības problēmas tiek risinātas kompleksi ar dažādiem pakalpojumu veidiem un iesaistot vairākus speciālistus, tajā skaitā atkarību ārstēšanai, un kas, ekspertu vērtējumā, ir efektīvākais pakalpojums, lai panāku bērna uzvedības maiņu, revīzijā tika konstatētas tikai Rīgā. Tās ir nevalstisko organizāciju nodrošinātās programmas “DARI”, “Palēciens” un “Pārinieks”. Tomēr šīs programmas pašlaik nav iespējams nodrošināt visiem bērniem, kuriem tās ir nepieciešamas.

Vienlaikus revidenti vērs uzmanību, ka, ja arī iepriekš minētie pakalpojumi būs pieejami, tie nenasniegs savu mērķi, ja bērniem ar uzvedības problēmām, tajā skaitā ar dažādām atkarībām, netiks nodrošināts arī mentora jeb atbalsta personas pakalpojums, kas motivē bērnu risināt problēmas. Revīzijā konstatēts, ka gandrīz katrs trešais no revīzijas izlasē iekļautajiem bērniem bija atteicies no piedāvātā pakalpojuma vai pārtraucis to izmantot. Tomēr mentora jeb atbalsta personas pakalpojums revīzijas laikā bija pieejams tikai 12 bijušajās pašvaldībās.

Labklājības ministrijai ir jāpanāk, ka visās pašvaldībās bērna uzvedības problēmu risināšanai ir pieejami tieši šai mērķgrupai veidoti pakalpojumi, tajā skaitā mentors vai pēc būtības līdzīgs atbalsts, un ka tiek pārņemta Rīgas valstspilsētas pašvaldības pieredze nodrošināt mērķētas sociālās rehabilitācijas programmas, kurās bērna problēmas tiek risinātas kompleksi. Tāpat ir jārod risinājums sociālās rehabilitācijas pakalpojuma atkarību mazināšanai pieejamībai gan ambulatori, gan institūcijā.

Faktiskais darbs ar “problēmbērniem”

Par atbildīgo institūciju faktisko darbu ar bērniem un to ģimenēm revidenti pārlicinājās, veicot pārbaudes par pašvaldību izstrādātajām uzvedības sociālās korekcijas programmām, kas saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likumu pašlaik ir viens no galvenajiem mehānismiem, kā pašvaldībām jāveic darbs ar bērniem, kuriem ir uzvedības problēmas.

Pārbažu rezultāti uzskatāmi apliecina jau iepriekš konstatēto, ka faktiski darbs ar bērniem tiek uzsākts novēloti, t.i., tikai tad, kad bērnam uzvedības problēmas jau ir būtiskas.

Bērnu tiesību aizsardzības likums paredz pašvaldības pienākumu iesaistīties bērna uzvedības problēmu risināšanā un izstrādāt uzvedības sociālās korekcijas programmu jau agrīni, kamēr bērns vēl nav izdarījis likumpārkāpumus, bet tā uzvedība var novest līdz prettiesiskai rīcībai. Tomēr no revīzijā izvērtētajiem gadījumiem 90% programmu bija izstrādātas tikai tad, kad bērns jau bija izdarījis vairākus administratīvos pārkāpumus vai pat noziedzīgu nodarījumu, kas nozīmē, ka bērna uzvedības problēmas jau bija samilzušas un to risināšanai bija nepieciešami kompleksi pakalpojumi.

Savukārt, vērtējot izstrādāto uzvedības sociālās korekcijas programmu saturu, revidenti secina, ka pašvaldību darbs lielākoties ir bijis formāls.

Tikai 7% no revīzijā vērtētajiem gadījumiem, revidentu vērtējumā, programmā paredzētie atbalsta pasākumi un pakalpojumi bija pietiekami un vērsti uz to, lai risinātu bērna uzvedības problēmu cēloņus un palīdzētu pārvarēt grūtības, kas bija par pamatu bērna uzvedībai.

Pārējos 93% gadījumu pašvaldības darbs nebija pietiekams, jo atbildīgās institūcijas galvenokārt bija koncentrējušās uz bērna izdarīto pārkāpumu, aprobežojoties tikai ar formālu uzdevumu definēšanu, piemēram, *neizdarīt likumpārkāpumus, nesmēķēt un apmeklēt skolu*. Tāpēc lielākoties bērna uzvedība nemainījās vai pat pasliktinājās. No revīzijā izvērtētajiem gadījumiem vismaz 66% gadījumu bērns turpināja izdarīt dažādus likumpārkāpumus. Dažos gadījumos, nespējot panākt bērna uzvedības maiņu, pašvaldības kā vienīgo risinājumu redzēja tikai bērna ievietošanu sociālās korekcijas izglītības iestādē “Naukšēni”, tā uz kādu laiku atbrīvojot sevi no darba ar bērnu un tā problēmām.

Revidenti norāda, ka pozitīvu rezultātu bērna uzvedības maiņā ir iespējams panākt tikai tad, ja tiek izziņāti bērna uzvedības problēmu cēloņi un tie tiek risināti. Piemēram, gadījumā, ja tie ir saistīti ar ģimenes sociālajām problēmām – nepietiekamu aprūpi vai pret bērnu vērstu pārkāpumu –, primāri tiek risinātas ģimenē esošās sociālās problēmas un novērstas pret bērnu izdarītā pārkāpuma sekas.

To, ka pašvaldību likumpārkāpumu profilakses darbs ar bērniem nav efektīvs un ir nepieciešamas reformas, revīzijā atzina arī Tieslietu ministrija, kas jau pirms septiņiem gadiem ir iniciējusi pieejas maiņu darbā ar bērniem, kas izdara likumpārkāpumus, bet kas arvien nav notikusi. Tāpēc revidenti atzinīgi vērtē ieceri tuvāko triju gadu laikā pilnveidot likumpārkāpumu profilakses darbu ar bērniem.

Tomēr šai iecerei ir jāgūst arī citu institūciju atbalsts, it īpašu pašvaldību, ņemot vērā, ka bērna uzvedības problēmas tikai turpina pieaugt, ko it īpaši apliecina konstatētās problēmas sociālās korekcijas izglītības iestādē “Naukšēni”.

“Problēmbērnu” sodīšana un “audzināšana”

Vēl viens instruments, kā pašvaldībās tiek risinātas bērnu uzvedības problēmas, ir bērnu izdarīto administratīvo pārkāpumu izskatīšana pašvaldību administratīvajās komisijās, kas ir pašvaldības domes speciāli izveidota institūcija administratīvā pārkāpuma procesa nodrošināšanai pašvaldībā. Tāpēc to darbības novērtēšanai bērnu pārkāpumu izskatīšanā revīzijā tika veltīta īpaša uzmanība.

Revīzijā konstatēts, ka Latvijā aptuveni katrs ceturtais bērns līdz pilngadības sasniegšanai ir izdarījis vismaz vienu administratīvo pārkāpumu, 41% bērnu pārkāpumu ir izdarījuši arī atkārtoti, bet viens no revīzijas izlasē iekļautajiem bērniem bija izdarījis pat 27 administratīvos pārkāpumus.

Revidenti vērs uzmanību, ka jau no 2015.gada Latvijā ir sperti pirmie soļi, lai mainītu pieeju bērnu administratīvajā sodīšanā, apzinoties, ka bērna labākajās interesēs ir samazināt tā saskarsmi ar sodošo sistēmu, kas nav vērsta uz pārkāpuma izdarīšanas cēloņu apzināšanu, un ka valstī ir svarīgi nodrošināt tādu justīcijas sistēmu, kuras galvenais mērķis ir audzināt bērnus, nevis viņu sodīt.

Lai to īstenotu, no 2016.gada bērnu izdarīto administratīvo pārkāpumu lietās atbildīgajām institūcijām primāri ir jāpiemēro nevis administratīvais sods (brīdinājums vai naudas sods), bet audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi, kas tika plānoti kā alternatīvs un uz audzinošo darbu vērsts risinājums un ietver pasākumus, kas bērnam ir jāizdara, piemēram, apmeklēt noteiktus speciālistus, piedalīties uzvedības sociālās korekcijas programmā, bet vecākiem bērniem – ar savu darbu novērst radītā kaitējuma sekas u.c.

Lai gan bērnu izdarītos administratīvos pārkāpumus atbilstoši savai kompetencei var konstatēt dažādas institūcijas (Valsts policija, pašvaldību policija, kā arī citas normatīvajos aktos uzskaitītās iestādes (amatpersonas), kas ir tiesīgas veikt administratīvā pārkāpuma procesu), tomēr audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus bērnam var piemērot tikai pašvaldības administratīvā komisija.

Tas nozīmē, ja administratīvo pārkāpumu ir izdarījis nepilngadīgais, administratīvā pārkāpuma procesu uzsākušo institūciju amatpersonām, lai ievērotu audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu prioritāti, primāri ir jāizvērtē jautājums par administratīvā pārkāpuma lietas nosūtīšanu pašvaldības administratīvajai komisijai audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanai. Cita institūcija lēmuma pieņemšanu savā kompetencē var atstāt tikai par bērniem no 14 gadu vecuma, kuriem var piemērot arī administratīvo sodu, bet tikai tad, ja ir konstatēts, ka audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošana konkrētajā gadījumā nav lietderīga.

Revīzijā konstatēts, ka audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu prioritāte bieži netiek ievērota. Laikā no 01.01.2018. līdz 15.10.2021. lēmumus par bērnu izdarītajiem administratīvajiem pārkāpumiem 39% gadījumu bija pieņēmušas arī citas institūcijas: 28% gadījumu – Valsts policija, 8% gadījumu – pašvaldības policija u.c. No revīzijā izvērtētajiem šo institūciju lēmumiem 90% gadījumu tajos nebija ietverta informācija, kāpēc konkrētajā gadījumā nebija lietderīgi lietu nodot izskatīšanai pašvaldības administratīvajai komisijai audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanai.

Savukārt, vērtējot pašvaldību administratīvo komisiju darbību, revidenti neguva apstiprinājumu tam, ka to “audzinošais” darbs realitātē atšķiras no “ierastās sodīšanas”, tā nodrošinot efektīvāku, bērnu interesēm, tiesībām un attīstībai atbilstošāku reakciju uz pārkāpumiem.

Lielākoties šo komisiju audzinošais darbs bija formāls, jo tās nebija iedziļinājušās bērnu uzvedības problēmu cēloņos, lai, pamatojoties uz noskaidroto informāciju, piemērotu bērna interesēm atbilstošāko audzinoša rakstura piespiedu līdzekli. Piemēram, bērnam par vardarbību pret citu bērnu kā audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis bija piemērots brīdinājums, nepievēršot uzmanību tam, ka bērna uzvedības problēmu cēlonis ir vardarbība un atkarību problēmas ģimenē.

Bērna izdarītā pārkāpuma cēloņi netika analizēti un ņemti vērā pat tajos gadījumos, kad acīmredzami bērns pārkāpumu bija izdarījis savu garīgās veselības vai garīgās attīstības traucējumu dēļ. Vismaz 16 revīzijas izlasē iekļautajiem bērniem, kas apguva speciālās izglītības programmu izglītojamiem ar garīgās veselības vai garīgās attīstības traucējumiem, lemjot par šo bērnu izdarītajiem pārkāpumiem, pašvaldības administratīvā komisija nebija apšaubījusi to spēju izprast un vadīt savu uzvedību garīgās veselības vai garīgās attīstības traucējumu dēļ.

Tāpat visefektīvākais audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis – uzlikt par pienākumu piedalīties uzvedības un sociālās korekcijas programmā, ar kuru bērnam un tā ģimenei ir iespēja sniegt mērķētu atbalstu uzvedības problēmu novēršanai, – bija piemērots tikai 11% gadījumu. Lielākoties pašvaldību administratīvās komisijas bērnam bija piemērojušas audzinoša rakstura piespiedu līdzekli – brīdinājumu –, kas nerisina bērna uzvedības problēmu cēloņus un nav efektīvs arī pašu komisiju vērtējumā.

Arī citu institūciju pieeja, izskatot bērnu administratīvo pārkāpumu lietas un piemērojot bērniem administratīvos sodus (brīdinājumu vai naudas sodu), bija formāla, nenoskaidrojot bērna pārkāpuma izdarīšanas cēloņus. Piemēram, Valsts policija vismaz četras reizes bija piemērojusi naudas sodu bērnam, kas apgūst speciālās izglītības programmu bērniem ar garīgas veselības traucējumiem, par viņa uzvedību speciālās izglītības iestādes teritorijā – staigāšanu pa jumtu, drošinātāju izslēgšanu elektrības skapī u.c.

Revidenti īpaši vēlas “izcelt” Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldi, kas bērnus administratīvi soda par *nezināšanu* un *personas apliecinoša dokumenta pazaudēšanu* un neizmanto citus likumā paredzētos mehānismus, kā veikt skaidrojošo un audzinošo darbu, administratīvo sodu bērnam piemērojot tikai tajos gadījumos, kad ir konstatēta bērna ļaunprātīga rīcība ar personu apliecinošo dokumentu.

Šīs iestādes formālo pieeju apliecina arī tas, ka nevienā no revīzijā vērtētajiem lēmumiem nebija iekļauts izvērtējums, kāpēc konkrētajā gadījumā lietu nevarēja nodot pašvaldību administratīvajai komisijai, kas var noskaidrot situāciju ģimenē un konstatēt iemeslus, kāpēc dokuments tika pazaudēts vai netika laicīgi noformēts, piemēram, ģimenes materiālās situācijas dēļ. Turklāt vienā no revīzijā vērtētajiem gadījumiem par dokumenta pazaudēšanu tika administratīvi sodīts pat septiņus gadus vecs bērns. Tāpēc, revidentu vērtējumā, ir jāpārskata Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes kompetence bērnu administratīvajā sodīšanā par personas apliecinošo dokumentu neizgatavošanu vai pazaudēšanu.

Turklāt revīzijā konstatēts, ka gan pašvaldību administratīvās komisijas, gan citas institūcijas bērniem (tajā skaitā no bērnunama) bija piemērojušas naudas sodus, apzinoties, ka vairumā gadījumu bērnam nav savu finanšu līdzekļu, no kuriem to segt.

Revidenti vērs uzmanību, ka gan pašvaldību administratīvās komisijas, gan pārējās institūcijas nepietiekami izmanto arī likumā paredzēto iespēju atbrīvot bērnu no atbildības maznozīmīga pārkāpuma gadījumā, ja nepieciešams, aprobežojoties ar mutvārdu aizrādījumu, ņemot vērā bērnu vecumposma īpatnības un to, ka bērni vēl tikai veido savu uzvedības modeli un iepazīst sabiedrībā pieņemtās normas un robežas. Revīzijā tika konstatēti vismaz 47 gadījumi, kad bērnu izdarītie pārkāpumi bija maznozīmīgi, piemēram, neattaisnota stundu kavēšana, atrašanās ārpus dzīvesvietas nakts laikā, bet bērni tika atzīti par vainīgiem administratīvajā pārkāpuma izdarīšanā un tiem tika piemēroti audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi vai administratīvais sods.

Tā kā revīzijā konstatēts, ka no jaunu likumpārkāpumu izdarīšanas bērņus neattur ne administratīvais sods, ne audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi, revidenti atzinīgi novērtē Tieslietu ministrijas ieceri atteikties no bērņu administratīvās sodīšanas un audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanas bērņiem, kas ir izdarījuši administratīvos pārkāpumus, un bērņu uzvedību mainīt, pilnveidojot pašvaldību darbību uzvedības sociālas korekcijas programmu izstrādē.

Mērķtiecīga atbalsta sniegšanai bērņiem, revidentu vērtējumā, varētu novirzīt arī tos resursus, kas pašlaik tiek izlietoti pašvaldību administratīvo komisiju darbam, izskatot bērņu izdarītos pārkāpumus. Saskaņā ar revīzijā veikto aplēsi par 70 bijušo pašvaldību administratīvo komisiju atlīdzībai novirzītajiem līdzekļiem vien bija iespējams finansēt aptuveni 12 350 mentora jeb atbalsta personas stundas vai arī 123 bērņiem nodrošināt tādas mērķētas sociālas rehabilitācijas programmas, kas jau tiek nodrošinātas Rīgas valstspilsētas pašvaldībā.

Tomēr šīs reformas īstenošana būs iespējama, tikai Tieslietu ministrijai cieši sadarbojoties ar Labklājības ministriju, kas ir vadošā valsts pārvaldes iestāde bērņu tiesību aizsardzības un sociālās aizsardzības jomā, un pašvaldībām, no kuru izpratnes par nepieciešamību mainīt pieeju bērņu “sodīšanā” būs arī atkarīgs, vai reforma sasniegs savu mērķi un tiks rastas alternatīvas darbā ar bērņiem, kuriem ir tendence izdarīt dažādus likumpārkāpumus.

Sociālās korekcijas izglītības iestādes institūta reforma

Revīzijā Valsts kontrole sekoja līdzi, kā atbildīgās institūcijas novērš Valsts bērņu tiesību aizsardzības inspekcijas 2021.gada rudenī konstatētos būtiskos bērņu tiesību pārkāpumus sociālās korekcijas izglītības iestādē “Naukšēni”.

Valsts kontroles vērtējumā, ir atbalstāma atbildīgo institūciju rīcība likvidēt šo iestādi un uz laiku apturēt pakalpojuma – bērņu ievietošanas sociālās korekcijas izglītības iestādē – īstenošanu, ņemot vērā iestādē konstatētos pārkāpumus, tajā skaitā vardarbību un nespēju iestādē nodrošināt šīs mērķgrupas vajadzībām atbilstošu pakalpojumu. Revidenti uzsver, ka viena bērņa “labošana” šajā iestādē pēdējos četros gados valstij izmaksāja vidēji 29 tūkstošus *euro* gadā.

Tomēr, ja ievietošana sociālās korekcijas izglītības iestādē kā pakalpojums tiks saglabāts, Valsts kontrole aicina, līdz 31.12.2024. īstenojot pieteikto sociālās korekcijas izglītības iestādes institūta reformu, visām iesaistītajām institūcijām – Izglītības un zinātnes ministrijai, Tieslietu ministrijai, Labklājības ministrijai un to padotības iestādēm, kā arī pašvaldībām – ne tikai rast risinājumu, kā novērst pārkāpumus, kas bija par pamatu iestādes slēgšanai, bet izvērtēt arī revīzijā konstatētās problēmas attiecībā uz pamatojumu bērņa ievietošanai sociālās korekcijas izglītības iestādē, ievietošanas termiņu, kā arī iestādē nodrošināmā pakalpojuma saturu.

Revidenti uzsver – nav pieļaujams, ka sociālās korekcijas izglītības iestādē kopā ar noziedzīgus nodarījumus izdarījušiem bērniem tiek ievietoti arī bērni, kuri izdarījuši administratīvos pārkāpumus (piemēram, smēķējuši, lietojuši alkoholu), bet nepilda piemērotos audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus. Šo bērnu nonākšana sociālās korekcijas izglītības iestādē ir sekas pašvaldību nesekmīgi īstenotam likumpārkāpumu profilakses darbam ar bērnu un viņa ģimeni.

Tāpat ir jāizvērtē arī likumā³ paredzētais termiņš, uz kādu bērns var tikt ievietots iestādē, to nosakot atkarībā no bērna izdarītā pārkāpuma un nepieciešamajiem pakalpojumiem bērna uzvedības maiņai.

Revīzijā konstatēts, ka vairākos gadījumos ievietošanas termiņš iestādē – līdz pat trim gadiem – galvenokārt bija saistīts ar bērna izglītības līmeni: jo bērns bija “mazāk izglītots” (pabeidzis mazāk klašu), jo uz ilgāku termiņu viņš iestādē tika ievietots, lai sekmīgi iegūtu pamatizglītību. Piemēram, bērnam, kurš mācījās 6.klasē, bija problēmas ar izglītības iestādes apmeklējumu un uzvedību tajā, kā arī viņš vairākos priekšmetos bija nesekmīgs. Tāpēc, tiesas ieskatā, ievietošana SKII “Naukšēni” bija piemērojama uz maksimālo laiku, jo šajā laikā bērnam būs nodrošināta iespēja turpināt pamatizglītības iegūvi.

Tāpat ir jāpārtrauc prakse ar ievietošanu sociālās korekcijas izglītības iestādē risināt arī ģimeņu sociālās problēmas vai pakalpojumu trūkumu bērnumos, jo aptuveni puse no iestādes audzēkņiem bija no ārpusģimenes aprūpes un vairums no tiem – tieši no bērnunama.

Savukārt attiecībā uz iestādē nodrošinātā pakalpojuma saturu nepietiek tikai ar to, ka tiks panākts, ka iestāde darbojas atbilstoši normatīvajiem aktiem, tajā skaitā aizpilda trūkstošās vakances.

Ir jāpārvērtē arī apstiprinātais sociālās korekcijas izglītības programmas parauga⁴ saturs un tajā paredzētās prasības personālam. Tāpat pakalpojuma saturs ir jāpielāgo arī bērniem ar garīgās veselības vai garīgās attīstības traucējumiem, ja to uzvedības korekcijai ir nepieciešams tieši šis pakalpojums.

Revidenti uzsver, ka aptuveni puse no revīzijas izlasē iekļautajiem bērniem, kas bija ievietoti sociālās korekcijas izglītības iestādē “Naukšēni”, uzturoties iestādē vai pēc tam, bija izdarījuši atkārtotus likumpārkāpumus, tajā skaitā noziedzīgus nodarījumus, kas nozīmē, ka to uzvedība nemainījās. Tāpēc, ja, pamatojoties uz uzsāktajām reformām, ievietošana sociālās korekcijas izglītības iestādē kā pakalpojums tiks saglabāta, šai iestādei ir jānosaka arī kritēriji tās darbības efektivitātes novērtēšanai.

Būtiskākie ieteikumi

Pamatojoties uz revīzijas secinājumiem, Labklājības ministrijai kā vadošajai valsts pārvaldes iestādei bērnu tiesību aizsardzības un sociālās aizsardzības jomā ir sniegti 14 ieteikumi, aicinot nodrošināt, lai atbildīgo institūciju, kas strādā ar bērniem ar uzvedības problēmām vai to iestāšanās risku, darbības ir pietiekamas un nodrošina bērnam ar uzvedības problēmām vai to iestāšanās risku un viņu ģimenēm iespēju savlaicīgi saņemt nepieciešamo atbalstu.

Valsts kontrole sagaida, ka, ieviešot ieteikumus:

- ✓ tiks pilnveidots pašvaldību darbs, identificējot ģimenes, kurās bērniem ir uzvedības problēmas vai to iestāšanās risks, panākot, ka tām nepieciešamais atbalsts tiek sniegts savlaicīgi;
- ✓ pašvaldībās bērniem ar uzvedības problēmām vai to iestāšanās risku tiks attīstīti un būs pieejami mērķēti sociālie pakalpojumi – mentora jeb atbalsta personas pakalpojums, kompleksas sociālās rehabilitācijas programmas, kas ietver vairāku speciālistu atbalstu, bet bērniem ar atkarībām – arī sociālās rehabilitācijas programmas atkarību mazināšanai;
- ✓ tiks pilnveidots pašvaldību likumpārkāpumu profilakses darbs ar bērniem, panākot, ka uzvedības sociālās korekcijas programmas tiek izstrādātas savlaicīgi – pirms bērns izdara likumpārkāpumus, kā arī tās ietver atbalsta pasākumus gan bērnam, gan viņa ģimenei, kas ir vērsti uz bērna uzvedības problēmu cēloņu novēršanu;
- ✓ tiks izvērtēta iespēja atteikties no administratīvās atbildības piemērošanas bērniem, šo pārkāpumu izskatīšanai paredzētos resursus novirzot pašvaldību likumpārkāpumu profilakses darbam ar bērniem;
- ✓ laikā, kamēr sistēma vēl nav reformēta, – tiks pilnveidota amatpersonu kompetence bērnu administratīvo pārkāpumu izvērtēšanā un lēmumu pieņemšanā.

Tā kā vairākas revīzijā konstatētās problēmas par pieejas maiņu darbā ar bērniem, kas izdarījuši likumpārkāpumus, un par atteikšanos no bērnu administratīvās sodīšanas, ir risināmas tikai Tieslietu ministrijas vadībā, revīzijā Valsts kontrole sniedz piecus priekšlikumus arī Tieslietu ministrijai. Tāpat revīzijā seši priekšlikumi ir sniegti arī Izglītības un zinātnes ministrijai, aicinot to iesaistīties revīzijā konstatēto problēmu novēršanā, kas ir saistītas ar izglītības iestāžu darbu.

Labklājības ministrijai
revīzijā sniegti
14 ieteikumi.

Tieslietu ministrijai ir sniegti
5 priekšlikumi, bet Izglītības
un zinātnes ministrijai –
6 priekšlikumi.

Revīzijā Valsts kontrole vērš uzmanību arī uz vairākām problēmām, kas ir aktualizētas Valsts kontroles jau iepriekš veiktajās revīzijās⁵, piemēram, par nepieciešamību pašvaldībām veikt sociālās vides izpēti un visās pašvaldībās nodrošināt ģimenes asistenta pakalpojumu. Par šīm problēmām jauni ieteikumi netiek sniegti. Tās tiks risinātas, ieviešot jau iepriekš sniegtos ieteikumus.

Ziņojuma struktūra

Informācija ziņojumā izklāstīta šādā secībā:

- ✓ vispārīga izpratne par revidējamo jomu un tās galvenajiem raksturojošajiem rādītājiem;
- ✓ revīzijas secinājumi, konstatējumi un ieteikumi, sadalot tos piecās nodaļās: katras nodaļas ievadā ir sniegts Valsts kontroles viedoklis un būtiskākie secinājumi, tos tālāk pamatojot ar revīzijas konstatējumiem;
- ✓ revīziju raksturojošā informācija – tās mērķis, apjoms, juridiskais pamatojums, pušu atbildība u.c.

Ziņojuma pirmajā nodaļā ir analizēts, vai valstī ir izveidota un darbojas sistēma, lai identificētu bērnus ar uzvedības problēmām vai to iestāšanās risku, un vai tā ir efektīva.

Otrajā nodaļā vērtēts, vai bērniem ar uzvedības problēmām un to iestāšanās risku un to ģimenēm ir pieejami pietiekami pakalpojumi.

Trešajā nodaļā ir analizēts, kā pašvaldības īsteno darbu ar bērniem, izstrādājot uzvedības sociālās korekcijas programmas.

Ziņojuma ceturtajā nodaļā ir vērtēts, vai atbildīgo institūciju veiktās darbības, izvērtējot bērnu izdarītos administratīvos pārkāpumus un pieņemot lēmumus par tiem, ir pietiekamas un efektīvas.

Revīzijas ziņojuma noslēdzošajā nodaļā vērtēts, vai pieteiktā sociālās korekcijas izglītības iestādes institūta reforma novērsīs pakalpojumā konstatētos trūkumus.

Atsauces

¹ Igaunijas Nacionālā veselības attīstības institūta 23.11.2018. prezentācija “Agrīnās profilakses programmas ģimenēm ar bērniem Igaunijā – programma “Incredible Years” Pieejama: <http://www.saeima.lv/documents/7468d81aabd165627f49a717c92a13242e69aa31>, skatīts 27.09.2021.

² Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas 13.04.2022. informatīvais ziņojums par Eiropas Savienības fonda projekta Nr.9.2.1.3/16/I/001 “Atbalsta sistēmas pilnveide bērniem ar saskarsmes grūtībām, uzvedības traucējumiem un vardarbību ģimenē” aktualitātēm.

³ Likuma “Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem” 13.panta pirmā daļa.

⁴ Ministru kabineta 27.11.2018. noteikumu Nr.747 “Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem” 13.pielikums.

⁵ Valsts kontroles 19.12.2014. likumības revīzijas Nr.2.4.1-4/2014 ziņojums “Pašvaldību sniegtās sociālās palīdzības tiesiskums un efektivitāte”, Valsts kontroles 29.03.2019. lietderības revīzijas Nr.2.4.1-7/2019 ziņojums “Atņemtā bērība. Ikvienam bērnam ir tiesības uzaugt ģimenē” un Valsts kontroles 28.04.2020. lietderības revīzijas Nr.2.4.1-7/2019 ziņojums “Vai valstī īstenotā sociālās iekļaušanas politika sasniedz tai izvirzītos mērķus nabadzības mazināšanas jomā?”.